

לא תעמוד על דם רעך

דביר צ' שנובר

ראשי פרקים:

מקור המצווה בתורה

פרטי הדין בגמרא

פסיקת הרמב"ם וחיידושיו

דיונים באחרונים

סיכום

מקור המצווה בתורה

מקורו של הציווי "לא תעמוד על דם רעך" נמצא בספר ויקרא בפרשת קדושים (יט, טז): "לא תלך רכיל בעמיתך לא תעמד על דם רעך אני ה'". הביטוי של התורה הוא דימוי עוצמתי, המתאר אדם העומד על שלולית דם של חברו. רש"י במקום מפרש: "לראות במיתתו, ואתה יכול להצילו". לפי רש"י ניתן לראות שאסור לאדם לעמוד בחיבוק ידיים כשביכולתו להציל אדם ממוות. הרמב"ן וראב"ע מפרשים שניהם את העמידה על דם רעך כאיסור היוצא מהדיבר "לא תרצח". אור החיים מסביר את סופו של הפסוק, עמידה על דם רעך, על פי חיבורו לחלקו הראשון של הפסוק, איסור רכילות:

לצד שצוה על הרכילות התנה בו שלא יעמוד על דם רעך, שאם ראה כת אחת שרוצין לרצוח חייב להודיעו לבעל דבר כדי שיציל נפשו, ולא יאמר הרי זה רכילות, הא למדת שאם לא גילה אוזן חברו והרגוהו בטל אזהרת לא תעמוד.

את ההקשר בין "לא תלך רכיל בעמך" לבין "לא תעמוד על דם רעך", ניתן לראות גם בפרושו של הנצי"ב, העמק דבר על הפסוק:

נכלל בסמיכות אזהרות אלו, שאף על גב שאזהרה לא תלך רכיל, מכל מקום לא תעמוד על דם רעך, היינו אם יודע שאיש אחד רוצה לירד לחייו של אדם אחר, הרי זה מחויב להודיע ואסור לעמוד על דם רעך.

הנצי"ב מחבר בין חלקי הפסוק: "לא תלך רכיל בעמך", ומכל מקום "לא תעמוד על דם רעך". דהיינו אם יודעים שאיש אחד רוצה לפגוע באדם אחר בין בגופו בין בממונו, הרי זה מחויב להודיעו, אף במחיר של פרסום המעשה. למרות שאין לפרסם

מעשיהם של אחרים משום "לא תלך רכיל בעמיקך", כאשר כתוצאה מכך יש סכנה לאדם אחר, השתיקה הינה מחדל ומעיין שיתוף פעולה עם הפוגע, ובכך עובר על "לא תעמוד על דם רעך". ניתן לראות את תוקפו של איסור זה, שהוא דוחה אפילו מצוות לא תעשה אחרות.

פרטי הדין בגמרא

הגמרא במסכת סנהדרין (עג, א) מביאה שני מקרים בהם אדם עובר על "לא תעמוד על דם רעך":

תנו רבנן: מנין לרודף אחר חבירו להרגו שניתן להצילו בנפשו? תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך... מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך.

את הדין הראשון "מנין לרודף אחר חבירו להרגו שניתן להצילו בנפשו", הגמרא לומדת מהמקרה של נערה המאורסה.¹ התורה מחייבת למנוע מאדם המנסה לאנוס אישה המאורסת לאדם אחר לבצע בה את זממו, גם אם יאלץ להרוג את הרודף,² וזהו הבסיס לדין רודף שאותו מרחיבה הגמרא גם למקרים של שפיכות דמים, כלומר במקרה שבו אדם רודף אחרי אדם אחר על מנת להורגו, חובה להציל את הנרדף גם אם זה יעלה בחייו של הרודף. במקרה השני כאשר אדם נתון בסכנת חיים כתוצאה מגורם טבעי או שודדים, ואדם אחר יכול להצילו, חובה עליו להצילו. אם ימנע הרואה מלהצילו הוא עובר בלאו דאורייתא של "לא תעמוד על דם רעך".

פסיקת הרמב"ם וחיזושי

הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש א, יד) מרחיב את גדר המצווה על ידי הבאת שתי דוגמאות חדשות, בנוסף למקרים שנמנו בברייתא בגמרא:

כל היכול להציל ולא הציל עובר על "לא תעמוד על דם רעך", וכן הרואה את חבירו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גוים או מוסרים מחשבים

1 הגמרא עושה הקשה מרוצח לנערה מאורסה, מה ניתן להצילה בנפשו (של הרודף) אף רוצח (שרודף אחרי חבירו לרצחו) ניתן להצילו בנפשו (של הרודף).

2 הגמרא משתמשת בביטוי "להצילו בנפשו" - אחת האפשרויות לפירוש הביטוי היא להציל את הקורבן בנפשו של התוקף.

עליו רעה או טומנין לו פח ולא גלה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכל כיוצא בדברים אלו, העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך.

ראשית, הרמב"ם קובע כי במידה ואדם לא יכול להציל את חברו, עליו לשכור אדם אחר שיצילו. מחד הרמב"ם מרחיב את חובת ההצלה, ומאידך גם מאפשר למציל לא להטריח את עצמו, אלא יכול לשכור אדם אחר שיציל את חברו.

מדברי הרמב"ם עולות שתי חובות חדשות בגדר "לא תעמוד על דם רעך". הראשונה שחובת ההצלה כוללת גם לספר לאדם על מזימות של אחרים לפגוע בו. חובה שניה היא לפייס אדם הנמצא בעמדת כח ומתוך כעסו על חברו עלול לפגוע בו.

ניתן לומר כי החידוש העיקרי של הרמב"ם הוא השמיעה. כאשר אדם שומע שרוצים לפגוע בחברו הוא חייב להודיעו, וכן כאשר יש לאדם אפשרות להרגיע את האדם שרוצה לפגוע. נראה מכאן שמצוות "לא תעמוד על דם רעך" חלה על כל אדם שיכול למנוע פגיעה בחייו של אדם אחר.

וכן השולחן ערוך (חו"מ תכו, א) פוסק כשיטת הרמב"ם:

הרואה את חברו טובע בים, או לסטים באין עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל, ולא הציל; או ששמע עובדי כוכבים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו; או שידע בעובד כוכבים או באנס שהוא בא על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכיוצא בדברים אלו, עובר על לא תעמוד על דם רעך.

דיונים באחרונים

מצב של ספק סכנה לשם הצלת אדם אחר

נשאלת השאלה האם אדם צריך להכניס עצמו לספק סכנת נפשות על מנת להציל את חברו, למשל במקרה שחברו זקוק להשתלת איבר שניתן להוציא רק בניתוח מסוכן ומסוכן? או האם על חייל להיכנס לשדה הקרב על מנת להוציא את חברו הפצוע ובכך להציל את חייו?

על שאלה זו נשברו קולמוסים רבים, והנייר קצר מלהכיל את כל הדעות והחילוקים הנוגעים לשאלה זו, אולם ננסה להציג על קצה המזלג את הבסיס לדיונים הנ"ל.

השאלה הבסיסית הצריכה לעמוד לנגד עניינו היא: "דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי", וכי דמך אדום מדם חבירך? כלומר האם ערך חייו של המציל יותר חשובים מחייו של הניצל? בגמרא (בא מציעא סב, א) מובאת מחלוקת תנאים בעניין זה:

שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים אם, שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב. דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חבירו, עד שבא ר' עקיבא ולימד "יחי אַחִיךָ עִמָּךְ" (ויקרא כה, לו), חייך קודמים לחיי חבירך.

בן פטורא לומד מסברה שעל שניהם לשתות ולמות, כיוון ששניהם מצווים בהצלת חבריהם. רבי עקיבא לעומתו פוסק שאין חיוב להציל את חבירו ולהביא לו את המים, כיוון שעל ידי זה הוא עצמו ימות. הוא לומד זאת מהפסוק "יחי אַחִיךָ עִמָּךְ", כלומר על האדם לדאוג לחייו לפני שדואג לחיי חבירו. הספר חסידים (מרגליות, תרעד) פוסק כשיטתו של רבי עקיבא: "אל ישליך עצמו בסכנה ואל יעשה פשיעה בגופו, ואם טובע בנהר והוא כבד אל יעזור לו פן יטבע עמו".

ניתן לראות מדבריו שאם אדם ינסה להציל אדם כבד הטובע בנהר, ובשל כך יסתכן בטביעה, אסור לעזור לאותו אדם.

וכן כותב הרדב"ז בנוגע לשאלה שהוצגה לפניו, לגבי מה לעשות במצב בו השלטון מציע לאדם לקצץ איבר אחד שאינו חיוני מגופו, ובתמורה לא יומת אדם אחר מישראל. לאחר דיון מעמיק מסכם הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז ג, תרכז), שאדם המוכן להקריב איבר לא חיוני להצלת זולתו נוהג מנהג חסידות, ויש לשבח אותו על כך, אבל הוא דוחה מכול וכול את הדעה לפיה חובה עליו לעשות כן. וזו לשונו:

"דרכיה דרכי נועם" שצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חבירו? הלכך איני רואה טעם לדין זה אלא מידת חסידות, ואשרי חלקו של מי שיוכל לעמוד בזה. ואם יש ספק סכנת נפשות - הרי זה חסיד שוטה, דספיקא דידיה עדיף מוודאי דחבריה.

בדומה לפסיקת הרדב"ז, החוק "לא תעמוד על דם רעך"³ מצמצם את חובת ההצלה, רק למקרים בהם המציל לא מסכן את עצמו. כלומר אם אדם נאלץ להסתכן על

מנת להציל אדם אחר, הוא אינו חייב בכך. החוק הישראלי מאפשר לאדם לצאת ידי חובת הצלה אם דיווח על אירוע לגורמים מקצועיים הרשמיים כמו: משטרה, מד"א, מכבי האש וכיו"ב.

נראה לומר כי ניתן ללמוד מסיפורה של אסתר שסיכנה עצמה ללכת לאחשוורוש בעוד היא לא נקראה אל המלך, מעשה שהיה עלול לעלות לה בחייה, על מנת לבטל את הגזירה של המן, שכאשר מדובר בהצלת כלל עם ישראל יש חובה על האדם לסכן את עצמו.

אדם אשר אינו חפץ בהצלה

לפני היעב"ץ הובאה שאלה, כאשר בפני רופא ניצב חולה מסוכן, ובידי הרופא תרופה בדוקה למחלה זו, האם ישנה חובה לטפל בחולה, אף כאשר הוא מתנגד לכך. את תשובתו הביא בספרו "מור וקציעה" (שכח):

ואין משגיחין בו, אם הוא אינו רוצה ביסורין ובוחר מוות מחיים, אלא חותכין לו אפילו איבר שלם, אם הוצרך לכך למלטו ממות, ועושין כל הצריך לפיקוח נפש נגד רצונו של החולה.

משמע מדבריו, שהציווי "לא תעמוד על דם רעך" אינו תלוי בדעתו של הניצל, אולי משום שחייו של אדם ניתנו לו כפיקדון מידי של הקב"ה ולכן אין לו את הסמכות לאבדם.

קנס לאדם אשר עבר על "לא תעמוד על דם רעך"

הרב וולדינברג⁴ נשאל בשו"ת "ציץ אליעזר" (יט, סג) האם ניתן לקנוס אדם אשר עבר על מצוות "לא תעמוד על דם רעך". לדעתו מבחינה הלכתית לא ניתן לקנוס את הנמנע מלהציל או לתבוע ממנו פיצויים, אלא יש להסתפק בעונש שיינתן בידי שמיים. הוא מביא שני נימוקים לדבריו:

א. חובת ההצלה קשורה למצות "השבותו לו", כשם שיש מצוות השבת אבידה שחובה להשיב את האבידה לבעליה, כך יש חובה של "השבותו לו" בעניין השבה לאדם את גופו, וממנה נובעת החובה להצילו ולרפא

4 הרב היה דיין בבית הדין הרבני הגדול. הרבה לעסוק בענייני רפואה והלכה, וחיפש חידושים חשובים בתחום זה. זכה בפרס ישראל בשנת 1976.

אותו. מצוות "השבותו לו" היא מצוות עשה, ואדם העובר על מצוות עשה מהתורה, לא נענש בידי אדם או בית דין, אלא רק בידי שמיים. מכאן מסיק הרב וולדינברג שאם חובת ההצלה קשורה למצוות "והשבותו לו" שהיא מצוות עשה, שעליה אין עונש בידי אדם, לא ניתן לחייב בפיצויים את הנמנע מלהציל, כשם שלא ניתן לחייב בפיצויים אדם שנמנע מלהשיב אבידה.

ב. התורה עצמה לא הטילה עונש על אדם שנמנע מלהציל את חברו, וכיוון שהתורה לא מטילה עונש בידי אדם, אין זה ראוי שאדם יטיל עונש כזה.